

Hámorský náučný chodník. Projekt švajčiarskeho finančného
mechanizmu: „*Objavme históriu baníctva a železiarskej výroby
vo Vihorlatských vrchoch*“
Novootvorené múzeum s náučným chodníkom
v Zemplínskych Hámroch

Katarína Palgutová

Ing. arch. Katarína Palgutová, PhD.
HNCH – Hámorský náučný chodník
Hlavná ulica 152/183
067 77 Zemplínske Hámre
Slovakia
e-mail: muzeum@zemplinskehamre.sk

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, 5:1:195-199

The Hámor heritage trail: A Swiss Financial Mechanism project „Discover the history of mining and ironworking in the Vihorlat Mountains“ and the newly opened museum with a heritage trail in Zemplínske Hámre

Stručná história

Obec Zemplínske Hámre sa nachádza v severovýchodnej časti Slovenska, pár kilometrov južne od Sniny. Leží na severnom úpätí Vihorlatských vrchov a je to jedna z najmladších obcí v regióne. Jej založenie datujeme do začiatku 19. storočia. O jej vznik sa zaslúžil obchodník a podnikateľ Jozef Rholl, ktorého rodinné korene siahajú až do Holandska. Rhollovci boli známi svojimi aktivitami v oblasti baníctva a hutníctva.

Prvá zmienka o ťažbe v okolí Sniny sa datuje do r. 1773: „*V lesoch Belej, kde kedysi bola ťažba železa, je kaplnka z roku 1769 s biskupskými odpustkami, ktorú dala postaviť osvietená grófka Terézia Zichyová.*“¹ Začiatkom 19. storočia sa Snina aj vďaka príchodu Rhollovcov začala rozširovať. Okrem fyzického pribúdania stavebných objektov sa rozšírila aj priestorovo – pribudla dôležitá južná priemyselná časť s názvom Jozefova dolina (pôvodne aj Josefthal, Josefvölgy).

Napriek tomu, že prieskumami zistené ložiská železnej rudy nepatrili medzi najkvalitnejšie, nachádzalo sa tu veľké bohatstvo hospodárskych lesov. Drevná hmota bola nevyhnutná pri spracovaní železnej rudy, ale v okolí spišských či šarišských podnikov patriacich Rhollovi sa drevo postupne vytrácalo. V roku 1815 teda založil železiareň. Snina sa tak po roku 1815 skladala z dvoch častí: zo samotnej Sniny a z Jozefovej doliny, kde boli umiestnené výrobné zariadenia a obydlia železiarskych robotníkov.² Ruda sa pomerne rýchlo vytŕažila, preto ju neskôr dovážali napríklad z obce Banské z oblasti Slanských vrchov.³ Do dediny sa prist'ahovali Rhollom pozvaní pracovníci zo Spiša a Šariša, z ktorých mnohí mali nemecké alebo poľské korene. Dodnes to badať na miestnom nárečí a typických priezviskách (napr. Zarembo).

V roku 1828 bolo v Jozefovej doline 34 domácností, na jednu pripadalo 5,47 člena. Nachádzala sa tu vysoká pec, tzv. huta a štyri hámre – dva skujňovacie, jeden vykúvací a jeden nástrojový.

¹ Uvádzané v kanonickej vizitácii z r. 1773. In: *Snina*. 1999. Snina, s. 75-76.

² ADAM, J. Snina v rokoch 1711 – 1848. In: MOLNÁR, Martin et. al. *Snina*. Snina, 2013, s. 102.

³ Tamže, s. 107.

V podnikaní pokračoval aj Jozefov syn Štefan, ktorý v roku 1841 založil zlievarň Herkules. Odlievali sa v nej nielen predmety dennej potreby, ako napríklad mažiare a rošty, ale činnosť zlievarne zahŕňala aj výrobu umeleckých predmetov. Známe sú hámorské liatinové náhrobné kríže alebo kríže, ktoré sa umiestňovali na prícestné božie muky. V roku vzniku zlievarne bola dokonca odliata socha Herkula, ktorá dnes zdobí nádvorie kaštieľa v Snine. Stala sa typickým znakom mesta. Čo sa týka výroby konečných produktov v hámroch, obec sa preslávila najmä výrobou kincov, ktoré spracovávali štyria špecializovaní kováči.⁴

Železiareň v Jozefovej doline však nemala dlhodobé trvanie. Ako uvádza V. Slimák v publikácii *10 rokov Vihorlatu*, ktorý stať o železiarskom priemysle spracoval na základe poznámok Pavla Hapáka, 60. roky 19. storočia boli pre sninské železiarne poznamenané ťažkou hospodárskou krízou. V roku 1873 hovoríme už o úplnom zániku železiarní: „*Výrobky zo Sniny boli samozrejme vyrobené v porovnaní s ostatnými pri vyšších nákladoch, a preto v konkurencii obstávali ťažko. Roku 1868, keď v Jozefovej doline nachádzame až 2 vysoké pece, v prevádzke bola iba jedna a to len 8 týždňov, pričom sa vyrobilo len 672 vied. centov surového železa a 328 vied. centov liatiny. V tomto roku tu nachádzame i 2 pražiacie pece a 4 plamenné pece na zlievanie pevnejších predmetov. Pracoval tu ešte i nástrojový hámor.*“⁵

Súčasťou celého železiarskeho tímu boli uhliari, ktorí v okolitých lesoch pripravovali drevné uhlie v tzv. milieroch, navrhovaných kopách dreva s tesniacou pokrývkou na čiastočné zamedzenie prístupu vzduchu.⁶ Drevné uhlie bolo základným zdrojom energie a používalo sa ako palivo do vysokej pece a hámrov. Vzniká pyrolýzou dreva za vysokej teploty (120 – 1000 °C) bez prístupu vzduchu.⁷ Jeho výroba si vyžadovala značnú obeť zo strany uhliarov, pretože proces tlenia si vyžadoval ich maximálnu pozornosť. Znamenalo to kontrolovať milier počas celej doby pyrolýzy, čo niekedy znamenalo 6 – 9 a niekedy dokonca aj viac ako 15 dní. Napriek náročnosti táto tradičná výroba pretrvala ešte takmer storočie po zatvorení železiarní. V archíve obecného múzea sa nachádzajú fotky miliernikov zo začiatku 70. rokov 20. storočia.

S ťažbou dreva úzko súvisel vznik Sninskej úzkokolejnej lesnej železnice, ktorá sa začala budovať už pred 1. svetovou vojnou. Bola súčasťou siete úzkorozchodných železníc vo Vihorlatských vrchoch a Poloninách. Nachádzali sa tu dve lokomotívy nemeckej a rakúskej výroby, Ferdinand a Otto, ktoré ťahali prepravné vozíky rýchlosťou 15 km/hod.⁸ Na krátku, ale intenzívnu históriu osady sa môžeme pozeriť ako na históriu priemyselnej časti Sniny, pod ktorú správne dlhé roky Jozefova dolina (neskôr Sninské Hámre či Pustá Hámra) patrila. V roku 1956 sa osada osamostatnila a prijala názov Zemplínske Hámre.

Projekt švajčiarskeho finančného mechanizmu

Od roku 2010 prebiehali predprojektové prípravné fázy podania projektu v rámci výzvy Švajčiarskeho finančného mechanizmu č. 2010-03, ktorá podporuje iniciatívy regionálneho rozvoja v okrajových a znevýhodnených regiónoch Prešovského a Košického kraja. Po konzultáciách, doplneniach a následnom schválení bola 23. februára 2012 podpísaná zmluva o realizácii projektu medzi Úradom vlády SR a Zemplínskymi Hámrami. Projekt s oficiálnym názvom *Objavme históriu baníctva a železiarskej výroby vo Vihorlatských vrchoch* mal za cieľ novovytvorenými službami či doplnením turisticky zaujímavých informácií zvýšiť atraktivitu

⁴ Parafrázované podľa ADAM, ref. 2, s. 102.

⁵ SLIMÁK, V. *10 rokov Vihorlatu: 1951 – 1961*. Prešov, 1962, s. 59

⁶ Bližšie: KILÍK, J. et. al. *Technické pamiatky spojené s baníckou a hutníckou činnosťou na Gemeri*, I. časť. Rožňava, 2014, s. 125.

⁷ Tamže, s. 124.

⁸ DULOVIČ, Erik. Snina v Československej republike (1918 – 1939). In: MOLNÁR, ref. 2, s. 211

PROJEKT V ČÍSLACH	
Prijímateľ nenávratnej finančnej pomoci:	Obec Zemplínske Hámre
Poskytnutá nenávratná finančná pomoc v EUR:	1 121 772 (100%)
Z toho príspevok Švajčiarskej konfederácie v CHF:	1 192 000
Doba realizácie projektu:	02/2012 – 06/2015 (41 mesiacov)
Projektoví partneri:	detská organizácia Fénix o. z., Územná organizácia Snina Slovenské technické múzeum Košice Zemplínske múzeum Michalovce Pro Gonzenbergwerk Sargans (Švajčiarska konfederácia)

Obr. č. 1: Malý prehľad projektu slovensko-švajčiarskej spolupráce. Dostupné na internete: <http://www.zemplinskehamre.sk/hnch/o-projekte/> [cit. 2016-24-11]

polí náznakovými rekonštrukciami. Pretože pôvodné technické objekty sa, žiaľ, nezachovali, projekt sa vybudovaním práve takýchto symbolov snaží o zatraktívnenie tematiky technických pamiatok a osadením do prostredia pomáha čiastkovo naplňať princípy ekomúzea. Zastavenia sú strategicky rozmiestnené po obci, obsahujú dve „epicentrá“ s najatraktívnejšími prvkami. Prvé sa nachádza v samotnom centre obce, kde nájdeme obecné múzeum, náznakové rekonštrukcie vysokej pece a objektu hámra s vodným náhonom. Hámor obsahuje funkčnú repliku buchara, ktorý počas letnej sezóny uvádzame do pohybu dvakrát denne. Prezентujeme tak základnú mechaniku stroja. Druhé centrum sa nachádza pri vstupe do Chránenej krajinskej oblasti (ďalej len CHKO) Vihorlat, na začiatku obľúbenej turistickej trasy vedúcej na Sninský kameň, Morské oko či Vihorlat. V tejto lokalite vzniklo, tiež ako výsledok projektu, nové turistické informačné centrum. To poskytuje informácie o samotnom HNCH, o CHKO Vihorlat, turistických a cyklistických trasách, ako aj o Národnom parku Poloniny. Medzi služby patrí aj lektorský výklad k zastaveniam HNCH a umožňuje vstup do banskej štôlny.

Obr. č. 2: Náznaková rekonštrukcia vysokej pece v strede obce. Foto Peter Filakovský.

Obr. č. 3: Úzkorozchodná železnica s rušňom, vozňom a drezinou. Foto Peter Filakovský.

Obecné múzeum a jeho činnosť

Súčasťou HNCH a zároveň výsledkom projektu je zriadené obecné múzeum so zameraním na históriu baníctva a železiarskej výroby vo Vihorlatských vrchoch. Vzniklo rekonštrukciou pôvodnej murovanice, kde sídlilo vedenie železiarní. Neskôr objekt slúžil ako miestny hostinec

⁹ Zemplínske Hámre [online]. [2015] [cit. 2016-24-11]. Dostupné na internete: <http://www.zemplinskehamre.sk/hnch/o-projekte/>.

pod vedením Antona Barnu.¹⁰ Murovanice boli kamenné stavby, ktoré dali vystaviť majitelia železiarní za účelom prenájmu robotníkom, ktorí pracovali v podniku. Tvorili akýsi urbanistický základ obce, nachádzali sa pri hámroch alebo vysokej peci.

V budove sa do roku 2012 nachádzali potraviny a časť slúžila na bývanie. Po schválení projektu obec budovu odkúpila a pristúpila k rekonštrukcii. Čo sa hmotovej substancie týka, autenticky zachovaný ostal iba pitvor, čierna kuchyňa a základy s odvodným systémom dažďovej vody. Pri výmene strechy boli narušené obvodové múry, preto boli spevnené a niektoré nanovo vystavané. Pretože v čase výstavby neboli k dispozícii dobové fotografie objektu, architektonický výraz fasády bol riešený súčasne s odkazom na tradičné konštrukcie (napr. tzv. „hredy“). Objekt slúži v prvom rade ako centrum HNCH, ako akýsi polyfunkčný kultúrny objekt, kde sa okrem klasických prehliadok konajú semináre, obecné zastupiteľstvá, rôzne porady miestnych spolkov a pod.

Múzeum sprístupňuje dve tematické expozície – etnografickú a expozíciu zameranú na prezentáciu baníctva a železiarstva vo Vihorlatských vrchoch. Obsahuje malú výstavnú miestnosť, kde sa každý štvrtý rok otvára nová výstava. Výstavy bývajú rôznorodé – prezentujú práce profesionálnych umelcov, miestnych nadšencov fotografovania alebo detí z okolitých základných umeleckých škôl. Od vzniku inštitúcie sa snažíme o úzku spoluprácu s miestnymi skupinami, či už formou spoločných projektov, alebo len formou jednoduchého

Obr. č. 4: Expozícia histórie baníctva a železiarskej výroby vo Vihorlatských vrchoch. Foto Peter Filakovský.

prenájmu priestorov a následnej možnosti sebaaprezentácie. Sme v regióne, v ktorom návšteva kultúrnych podujatí nepatrí medzi náplne rodinného programu, preto sa snažíme agitovať a propagovať čo najviac.

Osvetou začíname už od najmenších návštevníkov. Medzi činnosti múzea patrí už vyše roka aj ponuka zážitkového vyučovania pre všetky vekové kategórie detí a žiakov (zahŕňa materské, základné a stredné školy). Programy sú rozdelené do troch tematických skupín – globálne vzdelávanie, environmentálna výchova a výchova k pozitívnemu vzťahu ku kultúrnemu dedičstvu. Účastníci hrovou

formou a interaktívnym prístupom spoznávajú chránené zvieratá v blízkej CHKO, učia sa erby okolitých obcí, objavujú, aké problémy majú štáty tretieho sveta s našim elektroodpadom a pod. Reakcie detí aj pedagógov sú veľmi pozitívne. Pramení to však aj z faktu, že v okolí minimálne dvoch okresov sme jediná inštitúcia, ktorá ponúka takúto výučbu.

Obr. č. 5: Logo Hámorského náučného chodníka. Foto Martin Talarovič.

¹⁰ MOLNÁR, M. – GAČKOVÁ L. *Zemplínske Hámre*. Snina, 2009, s. 10.

Všetky aktuality, kontakty, dotazníky, otváracie hodiny a letáky máme na našej webovej stránke a Facebooku. Energia vložená do spravovania internetového priestoru sa nám vypláca. Pomáha mimoregionálnej propagácii a vytváraniu mena. V neposlednom rade je to vynikajúci priestor na prijímanie spätnej väzby od návštevníkov.

Zoznam prameňov a literatúry (Preferences)

Literatúra (Bibliography)

- KILÍK, Ján et. al. (2014). *Technické pamiatky spojené s baníckou a hutníckou činnosťou na Gemeri*, I. časť. Rožňava: Gemerský banícky spolok Bratstvo, 2014, 142 s. ISBN 978-80-97190-0-2.
- MOLNÁR, Martin et. al. (2013). *Snina*. Snina: ELLINOR SNINA v spolupráci s Domom Matice slovenskej v Snine, 2013, 390 s. ISBN 978-80-970408-5-7.
- MOLNÁR, Martin – GAČKOVÁ Lýdia (2009). *Zemplínske Hámre*. Snina : Galéria Andrej Smolák, 2009, 80 s. ISBN 987-80-96747-4-3.
- Snina*. Snina : Matica slovenská, 1999. ISBN 80-88964-09-01.
- SLIMÁK, V. (1962). *10 rokov Vihorlatu: 1951 – 1961*. Prešov : Východoslovenské tlačiarne, 1962. Z – 02*11194.
- Zemplínske Hámre* [online]. [2015] [cit.2016-24-11]. Dostupné na internete: <http://www.zemplinskehamre.sk/hnch/o-projekte/>.